ORCID: 0000-0003-0634-5002
https://doi.org/10.58187/rim.137-138.03
CZU:94(478)''1834/1914'':[351.713:631]

Andrei Emilciuc*

INSTITUȚIONALIZAREA CREDITĂRII AGRICOLE ÎN BASARABIA (1834-1914)**

THE INSTITUTIONALIZATION OF AGRICULTURAL LENDING IN BESSARABIA (1834-1914)

Rezumat: Studiul urmărește apariția și evoluția formelor instituționale de creditare agricolă în Basarabia, în perioada aflării sub dominația Imperiului Rus. Primo, este analizată activitatea în Basarabia a Serviciului de Asistență Publică, deschis la Chișinău la 22 noiembrie 1834. Această instituție, introdusă în Rusia de Ecaterina a II-a în 1775, era responsabilă cu gestionarea școlilor publice, spitalelor, adăposturilor pentru bolnavi și demenți, caselor de pomană, dar și închisorilor. Însă veniturile pentru activitatea de bază proveneau din sumele de bani primite de la instituțiile statului sau persoane particulare sub forma depozitelor cu dobândă, lichidități folosite la eliberarea creditelor pentru necesitățile nobilimii, moșierilor și a altor „persoane de încredere", la o dobândă mai mare. Serviciul de Asistență Publică a reprezentat singura instituție din Basarabia care practica creditarea agricolă până la lichidarea ei în 1870. Secundo, este analizată apariția în Basarabia, începând cu debutul anilor ´70 ai sec. XIX, a instituțiilor bancare cu profil de creditare agricolă, atât de stat, cât și particulare. Apariția și activitatea acestora este examinată prin prisma reformelor din domeniul bancar din Imperiul Rus, dar și a Reformei agrare din 1868 din Basarabia, prin care țăranii practic au fost obligați să-și răscumpere pământurile de la moșieri, prin intermedierea statului.

***Cuvinte-cheie*:** Basarabia, tovărășii agricole, bănci funciare, zemstva, modernizare

Abstract: The study traces the emergence and evolution of institutional forms of agricultural lending in Bessarabia, during the period of its domination by the Russian Empire. Firstly, the activity in Bessarabia of the Public Assistance Service, opened in Chisinau on November 22, 1834, is analyzed. This institution, introduced in Russia by Catherine II in 1775, was responsible for managing public schools, hospitals, shelters for the sick and insane, almshouses, and prisons. However, the income for the basic activity came from the sums of money received from state institutions or private individuals in the form of interest-bearing deposits, liquidity used to issue loans for the

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, șef Secție Istorie Modernă la Institutul de Istorie al USM, https://ror.org/0475kvb92.

** Studiu elaborat în cadrul Proiectului instituțional *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze). Subprogram 010401.*

needs of the nobility, landowners, and other "trusted persons," at a higher interest rate. The Public Assistance Service was the only institution in Bessarabia that practiced agricultural lending until its closure in 1870. Secondly, the emergence in Bessarabia, starting with the beginning of the 1870s, of the banking institutions with an agricultural lending profile, both state and private, is analyzed. Their emergence and activity is examined through the prism of banking reforms in the Russian Empire, but also of the Agrarian Reform of 1868 in Bessarabia, through which peasants were practically forced to buy their lands from landlords, through the intermediation of the state.

Keywords: Bessarabia, agricultural cooperatives, land banks, zemstva, modernization

Problema instituțiilor de creditare agricolă din perioada țaristă în Basarabia a fost de mare interes încă în perioada interbelică, în contextul reformelor ce urmau a fi promovate în provincie, odată cu desăvârșirea unității național-statale a poporului român în anul 1918. Printre cercetătorii de seamă, care s-a preocupat de diverse aspecte ale creditării agricole, îl menționăm, în primul rând, pe Vasile Ghenzul[1]. Studiile sale, au reprezentat un imbold și pentru alte cercetări cu caracter istoric, semnate de economiști și funcționari de stat din domeniu. Menționăm aici, în special, contribuțiile lui Epaminonda Balamace[2] și E.N. Giurgea[3]. Chiar dacă le lipsesc metodologia și principiile științifice ale unor cercetări istorice veritabile, studiile lor oferă cercetătorului contemporan un bogat material factologic și o mai bună înțelegere a gândirii economice din epocă. În perioada sovietică, cercetările legate de instituționalizarea creditării agricole au fost mai mult tangențiale, în contextul studiilor dedicate dezvoltării agricole și proceselor de modernizare din agricultură. Din contribuțiile mai recente, se reliefează lucrarea lui Vladimir Morozan, care, deși se referă la Basarabia mai mult în treacăt, totuși, reușește să ofere o viziune academică complexă asupra fenomenului bancar în teritoriul dintre Prut și Nistru în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea[4].

Fiind la început de drum pe acest tărâm tematic, intenționăm, de fapt, o „periegheză". În baza literaturii istoriografice existente și a surselor documentare, ne propunem să punctăm principalele direcții de cercetare pe care urmează să le dezvoltăm ulterior în alte studii, deja având la bază unele documente inedite de

[1] Vasile Ghenzul, Rolul Zemstvelor, Statului și a păturii inteligente democratice în cooperație, *Basarabia economică*, Nr. 3, Iulie, 1919, Chișinău, pp. 40-53; Idem, *Cincizeci de ani ai cooperației de credit din Basarabia: 1874-1924*, Chișinău, Tipogr. Centralei Uniunilor Cooperative din Basarabia, 1924. 122 p.

[2] Ep. Balamace, Din trecutul și prezentul cooperației în Basarabia, *Basarabia economică*, Nr. 2, iunie, 1919, Chișinău, pp. 21-28; Idem, Din trecutul și prezentul cooperației din Rusia și Basarabia, *Basarabia economică*, Nr. 3, iulie, 1919, Chișinău, pp. 29-39.

[3] E.N. Giurgea, Creditul și mișcarea cooperatistă sub vechiul regim rusesc și sub regimul actual românesc în Basarabia, *Basarabia economică*, Nr. 1, 1922, Chișinău, pp. 44-88.

[4] В.В. Морозан, *Деловая жизнь на Юге России в XIX – начале XX века*, СПб., 2014.

arhivă. Astfel, ne-am fixat drept scop al acestui studiu formularea problemelor ce țin de apariția și funcționarea instituțiilor de creditare agricolă în Basarabia. Pentru realizare obiectivului trasat, ne propunem drept sarcini: analiza evoluției instituțiilor de creditare agricolă în ținut, de la înființare și până la lichidarea acestora, determinarea specificului local a activității lor și identificarea dificultăților cu care se confruntau.

După anexarea în 1812 a teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus și până în anul 1834 în Basarabia nu au existat instituții bancare sau de creditare. Încă în 1815 nobilimea basarabeană a solicitat împăratului Alexandru I deschiderea unei instituții bancare imperiale în provincie[5]. În regiunile învecinate, prima instituție de acest gen este inaugurată prin rescriptul din 24 octombrie 1819, care dispunea deschiderea la Odesa a unui oficiu al Băncii Comerciale de Stat, în conformitate cu prevederile manifestului din 7 mai 1817. Documentele de arhivă demonstrează cât de dificil era pentru nobilimea și moșierii din Basarabia obținerea unui credit agricol, atunci când singura instituție de acest gen se afla la Odesa. Cazul din anul 1828, când Oficiul din Odesa al Băncii Comerciale de Stat a acordat un credit contesei Ruxandra Edling (Sturza) în valoare de 50 de mii ruble asignate, sub gajul a 10 mii desetine de pământ, pe un termen de 24 de ani până în 1852, este unul elocvent în acest sens. Deoarece contesa era sora marelui diplomat și publicist Alexandru Scarlat Sturdza și o preferată a împărătesei Elizaveta Alexeievna, ea a reușit să obțină creditul la cererea expresă a împăratului adresată ministrului de finanțe, prin rescriptul din 9 martie 1828. Contesa a achitat toate obligațiile asumate încă înainte de moartea sa în 1844, dar Administrația Generală a Guvernatorului Novorosiei și Basarabiei a dispus cârmuirii regionale a Basarabiei abia la 18 septembrie 1852 să scoată interdicția de vânzare a moșiei răposatei, adică, după expirarea perioadei inițiale de creditare[6].

O primă instituție de creditare agricolă în Basarabia s-a dorit a fi Serviciul pentru Asistență Socială. Introdus în Rusia încă de Ecaterina a II-a în 1775, acesta era, în fapt, o instituție responsabilă cu gestionarea școlilor publice, a spitalelor, adăposturilor pentru bolnavi și demenți, a caselor de pomană, dar și a închisorilor. Veniturile acestui serviciu erau prevăzute a proveni din: 1) primirea sumelor de la instituțiile statului sau de la persoane particulare pentru depozitare, cu un anumit comision și 2) eliberarea creditelor pentru necesitățile nobilimii, moșierilor și altor persoane de încredere, cu un procent mai mare. Astfel, această instituție a devenit în scurt timp de la înființare, unul dintre cei mai activ actori bancari de rang gubernial în Imperiul Rus.

După lichidarea autonomiei Basarabiei, conform noului Regulament de administrare din 1828, o asemenea instituție urma să fie deschisă și în provincie, ca și în restul teritoriilor imperiului. Cu toate acestea, abia la 22 noiembrie 1834

[5] *Ibidem*, p. 84-85.

[6] Agenția Națională a Arhivelor, Fondul Arhivistic Guvernamental (în continuare ANAFAG), F. 6, inv. 2, d. 193, ff. 28-28verso, 32.

Serviciul pentru Asistență Socială își începea activitatea la Chișinău, guvernul alocând 100.000 de ruble și 10% din capitalul de 10% al provinciei. La deschiderea acestei instituții se preconiza ca ea să activeze în sfera creditară la fel precum serviciul similar deschis la Odesa. Instituția locală a activat, însă, extrem de precaut și anevoios în această sferă financiară. Pe toată perioada existenței Serviciului pentru Asistență Socială din Basarabia, ponderea creditelor acordate, raportată la volumul resurselor financiare acumulate de la populație, a fost infimă. Instituția, în toată perioada existenței sale din 1834 și până 1870 a reușit să ofere credite în valoare de doar aproximativ 6.000 de ruble. În același timp, ea a reușit să atragă în aceeași perioadă depozite de la instituțiile statului, dar și de la persoane particulare, aproximativ, de 1 milion de ruble. Cea mai mare parte a banilor acumulați era păstrată în filiala din Odesa a Băncii Comerciale de Stat și, parțial, în Banca de Creditare din Sankt Petersburg, fără a contribui câtuși de puțin la dezvoltarea creditului agricol în Basarabia[7]. Una din cauze era că terenurile agricole din Basarabia erau acceptate drept gaj la un preț mult mai redus decât în alte regiuni. Serviciul pentru Asistență Socială din Basarabia putea să acorde credite sub gajul terenurilor agricole, respectând plafonul de 5-10 ruble pentru o desetină de pământ, pe când în alte regiuni acest plafon se ridica și la 20 ruble[8].

Următorul pas în acest sens este adoptarea la 7 martie 1840 de către Ministerul Domeniilor Statului a *Regulamentului privind activitatea caselor de ajutorare a țăranilor de stat*. Capitalul inițial al acestora se completa din fondul gospodăresc al Ministerului Domeniilor Statului, înființat la sfârșitul anului 1837. Ulterior, la 30 octombrie 1841, Nicolae I a semnat un rescript privind crearea caselor de economii sătești, care veneau să contribuie la completarea capitalului caselor de ajutorare a țăranilor de stat. Regulamentul din 7 martie 1840 fixa limitele împrumutului între o rublă și 60 ruble de cap de familie, cu o dobândă de 6%, pe termen de la 6 luni până la trei ani, și cu obligația ca debitorul să aibă câte un garant la fiecare 5 ruble împrumutate. Ulterior, prin circulara Ministerului Domeniilor Statului din 29 noiembrie 1856, suma respectivă a fost ridicată la 10 ruble. Împrumuturile contractate pe trei ani trebuiau restituite eșalonat cu plata dobânzilor și a părții respective a împrumutului în fiecare an. Pentru împrumuturile colective, Casa de ajutorare acorda doar câte 5 ruble de fiecare cap de familie, pe un termen maxim de 16 ani, doar după o verificare prealabilă din partea șefului administrației de plasă și doar dacă împrumutul era în beneficiul comunității sătești. În cazul insolvabilității debitorilor plăteau garanții, iar în cazul împrumuturilor colective responsabil era șeful administrației de plasă. Către începutul anului 1857 în Basarabia activau 6 case de ajutorare a țăranilor și 3 de economii, cu un capital total de 43.664 și 11.431 ruble respectiv[9].

---

[7] В.В. Морозан, *Деловая жизнь на Юге России в XIX – начале XX века*, СПб., 2014, с. 84-85.

[8] ANAFAG, F. 3, inv. 2, d. 696, ff. 25-25 verso.

[9] В. Хитрово, Сельский краткосрочный кредит, *Вестник финансов, промышленности и торговли*, СПб., 1886, т. II, №15, с. 67-68.

Au existat inițiative de a extinde sistemul de case de ajutorare și în rândul țăranilor boierești. Însă acestea s-au limitat doar la guberniile vestice[10]. În aceste condiții țăranii moșierești puteau beneficia de împrumuturi doar de la cămătari care cereau, de regulă, o dobândă de peste 12%. Nici moșierii nu se aflau într-o situație mai bună. Pentru cei interesați în dezvoltarea gospodăriilor proprii și implicarea în relațiile marfă-bani, tot cămătarii erau unica sursă pentru a obține suma necesară de bani. Este adevărat, erau și unii moșieri din rândul nobilimii, care urmăreau doar perpetuarea stilului de viață aristocratic, ceea ce era o cale de împroprietărire a negustorilor care, pe lângă afacerile comerciale, practicau frecvent și cămătăria.

În acest context au fost elaborate o serie de proiecte, menirea cărora era creditarea indirectă a marilor agricultori, impunându-se, mai ales, cel elaborat de S.I. Maliț̦ov[11]. Prima variantă a proiectului său a fost înaintată spre examinare prințului P.G. de Oldenburg, președintele *Societății imperiale economice libere*, al cărui adjutant era în 1841, atunci când statul era în căutarea mijloacelor și metodelor de prevenire a foametei în anii cu recolte proaste. A doua variantă a fost elaborată în 1843, atunci când, dimpotrivă, recolta foarte bună la cereale a determinat o ieftinire peste măsură a acestora, ceea ce-i punea pe producători într-o situație la fel de dificilă. După ce a examinat cea de-a doua variantă a proiectului, prințul P.G. de Oldenburg a considerat că este acceptabil și l-a înaintat în 1844 spre examinare membrilor *Societății*, precum și Comitetului de Miniștri[12].

Esența proiectului era de a institui un sistem de acordare a creditelor sub gajul cerealelor. Conform prevederilor proiectului, în fiecare regiune urmau a fi stabilite prețurile medii la cereale, reieșind din media de preț din ultimii 30 de ani. De la fiecare moșier urmau a fi acceptate doar cantității bine determinate de cereale, direct proporționale cu numărul de persoane recenzate de pe moșia fiecăruia. Cantitatea de cereale pentru fiecare suflet urma să fie stabilită în conformitate cu indicii de preț al fiecărei gubernii în parte. Pentru cantitățile de cereale puse în gaj moșierii urmau să primească nu bani, ci hârtii de valoare de stat. Pentru suma acordată, moșierul urma să achite 4% anual până la răscumpărarea întregii cantități de cereale, costul cerealelor fiind asigurat prin gajul întregii moșii. Răscumpărarea cerealelor se admitea în orice timp. Dreptul de a primi cereale în credit urma a fi decis de un comitet alcătuit din guvernator, mareșalii guberniali și județeni ai nobilimii și alte autorități guberniale, după necesitate. Corectitudinea tranzacției cădea în responsabilitatea nu doar a stăpânilor moșiilor gajate, dar și a mareșalilor județeni ai nobilimii și a altor persoane alese de nobilime.

[10] П*олное Собрание Законов Российской Империи* (în continuare *ПСЗРИ)*, собр. 2, т. XV, 1840, отд. 1, СПб., 1850, №13285, с. 176.

[11] Б.Н. Миронов, *Хлебные цены в России за два столетия (XVIII–XIX вв.),* Ленинград: Наука, 1985, с. 7.

[12] А.И. Ходнев, *История императорскаго вольнаго экономическаго общества с 1765 до 1865 года*, СПб., 1865, с. 80.

Eliberarea lichidităților urma a se înfăptui de serviciile de asistență socială[13].

La 12 ianuarie 1845 Consiliul Regional din Basarabia a discutat posibilitatea implementării pe teritoriul provinciei a măsurilor propuse în cadrul proiectului de menținere în Rusia a prețurilor medii la cereale[14]. În opinia Consiliului, adoptarea proiectului în forma sa deplină în Basarabia nu-și avea rostul[15]. Până la urmă, proiectul lui S.I. Malițov nu a trecut examenul sistemului birocratic rus[16], dar a lăsat o impresie puternică asupra gândirii economice ruse a timpului. În cadrul *Societății imperiale economice libere* a fost format un comitet special care urma să analizeze toate opiniile primite în urma discutării proiectului și care a elaborat și publicat în 1847 un volum dedicat în întregime acestei probleme[17]. Profesorul Universității din Sankt Petersburg și membrul activ al *Societății imperiale economice libere,* I. Gorlov, scria în cunoscuta sa lucrare consacrată analizei statisticii economice a Rusiei, tipărită în 1849, că, deși nu este de acord cu mecanismul de instituire, sistemul creditului rural propus de S.I. Malițov era unul foarte bun. Și, cu toate că în opinia sa creditul rural putea avea „în cel mai bun caz o însemnătate regională sau gubernială, neputând să corespundă intereselor generale ale statului, el merită o atenție deosebită”[18].

Eșecul acestei inițiative doar a sporit necesitatea stringentă de fondare a unor instituții de creditare în regiune. Aceasta era determinată de tendința de pauperizare accentuată a moșierilor, despre care chiar capii nobilimii din Basarabia afirmau că se datora politicii guvernului, care din anii ´40 începuse să-i lipsească de vechile drepturi și privilegii, ce formau principalele lor surse de venit[19]. Mareșalul nobilimii din Basarabia, I.M. Sturdza, îi scria în acest sens general-maiorului P.I. Fiodorov, guvernator general interimar al Novorosiei și Basarabiei, că pământurile moșierești erau populate de oameni liberi, iar prestațiile mici la care erau supuși și insuficiența forței de muncă, le aduceau moșierilor un procent modest din capitalul investit la procurarea moșiilor, care nu se putea compara niciodată cu cel obținut de pe moșiile din guberniile interne ruse, populate de șerbi[20]. Această evidență a unei mentalități învechite, tipice unei clase depășite de ritmul proceselor social-economice, generate de răspândirea relațiilor marfă-bani, avea și anumite cauze obiective. Degradarea gospodăriilor agricole și intrarea în datorii a moșierilor era și rezultatul lipsei unei bănci de creditare preferențială a nobilimii în regiunile sudice ale Imperiului Rus, care ar fi facilitat transformarea gospodăriilor lor în ferme capitaliste[21].

---

13 ANAFAG, F. 88, inv. 1, d. 1139, f. 3-4.
14 ANAFAG, F. 3, inv. 2, d. 343, f. 1.
15 ANAFAG, F. 88, inv. 1, d. 1139, ff. 17-18.
16 Б.Н. Миронов, *op.cit.*, p. 7.
17 А.И. Ходнев, *op.cit.,* p. 82.
18 И. Горлов, *Обозрение экономической статистики России*. СПб., 1849, с. 163.
19 ANAFAG, F. 88, inv. 1, d. 1102, ff. 147-152.
20 *Ibidem*, f. 145.
21 Necesitatea stringentă pe care o resimțea nobilimea rusă în crearea unui sistem viabil al cred-

În general, măsurile de încurajare a ramurii agricole din partea autorităților imperiale au fost mult mai limitate și mai întârziate în Basarabia, decât în alte teritorii ale imperiului. Astfel, de exemplu, abia la 7 februarie 1849 împăratul Nicolai I a încuviințat alocarea a 25 mii de ruble pentru necesitățile creditării agricultorilor din Basarabia, din capitalul distribuit pentru acest scop guberniei Ekaterinoslav[22]. Proprietarii de pământ puteau contracta credite din acest capital doar pentru operarea îmbunătățirilor necesare în vederea creșterii producției în gospodăriile proprii. Capitalul în cauză, destinat necesităților agricultorilor din guberniile Novorosiei fusese instituit încă prin rescriptul din 16 august 1815, și constituia la acel moment 500.000 ruble. Din acest capital urma să se asigure creditarea agricultorilor la o dobândă mică de 4%, în comparație cu cea de 5%, practicată de alte instituții[23]. Este relevant faptul că, în pofida faptului că în Basarabia acest regim de creditare agricolă preferențială a fost extins cu mult mai târziu decât în restul Novorosiei, autoritățile ruse au repartizat provinciei simbolic doar 5% din suma disponibilă, iar restul de 95% menținându-le pentru agricultorii din guberniile Herson, Ekaterinoslav și Taurida.

În a doua jumătate a anilor ´50, Guvernul rus inițiază o serie de măsuri îndreptate spre modernizarea sistemului de instituții de creditare de stat. Reformele din acest domeniu au determinat dezvoltarea rapidă a societăților pe acțiuni, fapt care a impus, la rândul său, înfăptuirea unor reforme în sistemul bancar, care ar fi permis inițiativa privată în fondarea băncilor pe acțiuni și a societăților de creditare reciprocă. Primul pas în acest sens l-a reprezentat reorganizarea Băncii Comerciale de Stat. Aceasta și-a reînceput activitatea în 1861 cu drepturi extinse în privința scontării vecselelor și a altor obligațiuni la termen[24].

Una dintre primele instituții bancare private cu profil agricol din Rusia a fost înființată în 1864 la Odesa (după cea din Vilno, înființată în 1861), fiind denumită Banca Funciară din gubernia Herson. Banca acorda împrumuturi pe 36 de ani și 6 luni, cu o dobândă de 5% și pentru 38 de ani și 6 luni la o dobândă de 4,5% anual. Foarte rapid această bancă își va extinde activitățile și în Basarabia. De altfel, nobilii din Basarabia au reușit să obțină o cotă parte din acțiunile băncii. Astfel, nobilul basarabean Pantelimon Petre Ilaşcov, este menționat în rapoartele băncii pentru anul 1886 în calitate de membru al Consiliului de administrare[25],

itării sale preferențiale, devine evidentă din analiza corespondenței, dar și a diverselor proiecte înaintate guvernului de diferiți reprezentați ai acestei categorii sociale. A se vedea în acest sens: A. Emilciuc, Extinderea în Basarabia a sistemului rus de asigurare a securității alimentare a populației (anii ’30-’40 ai secolului al XIX-lea), *Revista de Istorie a Moldovei* , 2013, Nr. 3, pp. 59-71.

22 *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XXIV, 1849, отд. 1, СПб., 1850, №22993, с. 77-78.

23 *Обзор действий Департамента Сельского Хозяйства в течений пяти лет, с 1844 по 1849 год*, СПб., 1850, с. 79.

24 С. З. Мошенский, *Эволюция векселя*, Киев-Ровно: „Планета-Друк”, 2005, с. 358.

25 *Протоколы заседаний общего собрания членов Земского Банка Херсонской губернии. Третье десятилетие. 1886 год*. Одесса, 1887, с. 26.

iar în 1908 – chiar în calitate de director al băncii[26]. Datorită acestui fapt, numărul creditelor funciare acordate de bancă în Basarabia începând cu anii ’80 și până la 1914 era unul impresionant[27].

O altă instituție privată de creditare cu profil agricol a fost înființată la Sankt Petersburg, prin rescriptul din 1 iunie 1866, fiind denumită *Societatea de credit funciar reciproc*. Aceasta avea un capital statutar de 1 milion de ruble și își propunea să-și desfășoare activitate în cuprinsul întregului imperiu. Totuși, la doi ani de la înființare, societatea avea în Basarabia acordate doar două credite, în valoare totală de 97.250 ruble. Creditele se acordau sub gajul pământului, fiind fixate la maxim 2/5 din valoarea estimată a acestuia[28].

În urma reformei agrare, aplicate în Basarabia prin Regulamentul din 14 iulie 1868, cei mai mulți țărani din regiune au fost puși în situația de a-și răscumpăra pământurile de la moșieri, prin intermedierea statului. Astfel, s-au creat premisele dezvoltării sectorului de creditare agricolă. În acest context, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei înaintează ministrului de interne, A.E. Timașev, anterior ministrul Poștelor și Telegrafelor, inițiativa de a sprijini deschiderea în regiune a tovărășiilor rurale de economii și credit agricol. În acest scop, el propunea alocarea sumelor acumulate în regiune pentru deschiderea oficiilor poștale rurale. Ministrul de interne a acceptat ideea și, de comun acord cu ministrul de finanțe, a considerat oportun a transmite spre discuție chestiunea în cauză Adunării Zemstvei regionale, o instituție abia formată în Basarabia, pentru a veni cu propuneri în privința altor posibile surse de completare a capitalului inițial pentru sprijinirea organizării tovărășiilor rurale de economii și credit agricol[29].

Propunerile din partea Zemstvei Regionale din Basarabia au fost, însă, respinse și abia la 28 octombrie 1874 Consiliul de Stat a permis instituției să transfere suma colectată pentru întreținerea poștelor rurale, în fondul inițial de creditare a tovărășiilor rurale, cu excepția banilor de la evrei. Ca urmare, suma respectivă a fost redusă de la circa 200 mii de ruble la aproape 167 mii ruble. Tovărășiile urmau a fi instituite în baza statutului-tip aprobat de Ministerul de Finanțe, dar cu condiția ca fiecare statut să fie în prealabil înaintat spre aprobare Ministerului de Finanțe, cu anexarea acordului între Consiliul executiv al Zemstvei județene și fondatorul tovărășiei, cu privire la suma și condițiile acordării creditului din acel fond[30].

---

[26] Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943, p. 118.

[27] A se vedea: Andrei Emilciuc, File din istoria satului Temeleuți (r-nul Călărași) în secolul al XIX-lea, În: *Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. În onoarea profesorului Demir Dragnev*, Chișinău: Biblioteca Științifică Centrală „A. Lupan”, 2016, p. 254, 260.

[28] Сведенья о частных банках и кредитных обществах, *Ежегодник Министерства Финансов*, Вып. 1, СПб. 1869, отд. 2, Кредит, с. 106

[29] Журналы Бессарабского областного 5-го очередного земского собрания, в декабре месяце 1873 года, *Сборник Бессарабского Земства*, №2-3, 1875, с. 325-326.

[30] *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XLIX, 1874, отд. 2, СПб., 1876, №53993, с. 333.

Consiliul executiv al Zemstvei Guberniale a elaborat la 15 martie 1876 o serie de reguli care urmau a fi respectate în privința deschiderii tovărășiilor rurale de economii și credit agricol, pe care le-a remis consiliilor executive județene. Potrivit acestora, tovărășiile urmau a fi deschise pentru 10-15 sate cu o populație de peste 2.000 de familii, într-o localitate centrală sau mai intens populată. Zemstvele județene trebuiau să se convingă că persoanele care deschideau o tovărășie erau de încredere. Toate tovărășiile urmau să se conducă de un singur statut-model, și anume, de cel adoptat de comitetul Societății de agricultură din Moscova, aprobat de Ministerul de Finanțe, deoarece avea la bază responsabilitatea materială comună a tuturor membrilor pentru restituirea datoriei, indiferent de cota-parte a fiecăruia. Totodată, spre deosebire de celălalt statut-model, el nu admitea garanția terților pentru membrii tovărășiei, fapt care putea provoca abuzuri la acordarea creditelor. Termenul creditării inițiale era fixat la 10 ani, recomandându-se fixarea unei dobânzi moderate la creditul acordat din fondul special creat. Pentru stimularea deschiderii unui număr cât mai mare de tovărășii, zemstvele județene puteau acorda credite din propriile fonduri, fără dobândă. Suma creditului acordat tovărășiilor pentru capitalul inițial trebuie să fie între 1.000 și 2.000 de ruble. Nu era fixată cota maximă de participație a membrilor, dar se solicita ca aceasta să fie nu prea mare, pentru că astfel membrii puteau beneficia de un credit mai mare, considerat riscant. Se preciza că majoritatea tovărășiilor existente în imperiu aveau o cotă de participare de 50 de ruble și la doar foarte puține – până la 200 de ruble. Pentru evidența contabilă se recomanda implicarea învățătorilor rurali, deoarece erau printre puținii săteni cu carte. Se recomanda ca, din contul zemstvelor județene, ei să fie instruiți asupra regulilor contabilității și funcționării tovărășiilor rurale de credit. De asemenea, s-a solicitat ca consiliile executive ale zemstvelor județene să remită rapoarte despre acțiunile întreprinse în acest sens[31].

Primele tovărășii rurale de economii și credit agricol au fost deschise în județul Orhei, la Peresecina și Isacova. Deschiderea lor a fost posibilă după ce consiliul executiv al Zemstvei din județul Orhei a implicat judecătorii de pace locali, care au devenit și tutori ai tovărășiilor. În cazul primei – pe I.M. Unt-Moldovanu, iar în cazul celei de a doua – pe N.E. Crăciunescu. Tovărășia din Peresecina și-a deschis activitatea la 18 iulie 1877, cu 20 membrii și o cotizație maximă de 25 ruble. Tovărășia a primit un credit din partea zemstvei de 1.000 de ruble pe șase ani, cu o dobândă de 3%. Câteva luni mai târziu, tovărășia aduna deja peste 60 de membri. La 25 februarie 1878 a primit aprobarea Ministerului de Finanțe tovărășia din Isacova, cu 50 de membri și cu o cotizație proprie de maxim 50

[31] Отчет о действиях Бессарабской Губернской Земской Управы с 1 ноября 1875 по 1 декабря 1876 года, представленный VIII Очередному Губернскому Земскому Собранию, *Сборник Бессарабского Земства*, №1, 1877, с. 7-13.

ruble și un credit inițial de la zemstvă de 2.200 ruble pe un termen de 10 ani[32]. Ulterior, în județ au fost înființate și și-au început activitatea tovărășii similare la Mășcăuți – la 29 iulie 1879, la Bravicea – la 31 decembrie 1879, la Chiperceni – la 22 iunie 1880, la Malovata – la 17 aprilie 1881, la Echimăuți – la 31 august 1881. Către 1 septembrie 1881, aceste tovărășii adunau 1.113 membri, având un capital de 50.230 ruble, inclusiv 19.774 din cotizația de membru, 18.200 – din credite de la zemstvă, 5.936 – din depozite, 3.767 – credite de la persoane particulare, 2.021 – din venituri și 531 ruble din capitalul de rezervă[33]. Către 1 ianuarie 1883, în județ activau deja 10 astfel de tovărășii, fiind deschise și la Susleni, Tuzara și Ciocâlteni[34].

La începutul anilor ’80 au fost înființate tovărășii și în celelalte județe. În luna mai 1881, în Basarabia funcționau 11 tovărășii rurale de credit agricol: cinci în județul Orhei (în satele Bravicea, Peresecina, Isacova, Maşcăuți și Chiperceni); cinci în județul Soroca (în satele Ocolina, Bădiceni, Năduşita, Arionești și Văscăuți) și una în județul Chișinău (în satul Costești). Aceasta din urmă și-a început activitatea în iulie 1880, cu 32 de membri, primind un credit de 1.000 de ruble. În calitate de tutore al tovărășiei a fost desemnat de zemstva județeană moșierul C.V. Lăscari, iar adjunct - E.I. Surucean. Către luna august, tovărășia număra deja peste 100 de membri, solicitând acordarea suplimentară a unui credit de 500 de ruble de la zemstvă[35]. Către 1 septembrie 1883 în județul Chișinău activau deja 13 tovărășii, fiecare primind câte 1.500 ruble din fondul de susținere al zemstvei județene[36].

Ca urmare a reformei agrare din 1868, în anii ´70-´90 structura proprietăților private de pământ a suferit schimbări semnificative: s-au redus suprafețele de pământ ale nobilimii și au crescut proprietățile funciare ale țăranilor. Crește substanțial și volumul acțiunilor de cumpărare-vânzare a pământurilor, iar tot mai activ pe acest tărâm se manifestau țăranii împroprietăriți. Înstrăinarea terenurilor era mai intens practicată de țăranii care, în baza reformei, au primit loturi de împroprietărire mai mici. Datorită insuficienței pământului, mulți dintre aceștia se ruinau, fiind nevoiți să cedeze pământul cu care au fost împroprietăriți moșierilor, diferitor antreprenori sau altor țărani care reușeau să se descurce mai

[32] Отчет Оргеевской Уездной Земской Управы о действиях и распоряжениях её за время с 1-го октября 1876 года по 1-е октября 1877 года, *Сборник Бессарабского Земства*, №4, 1878, с. 48-49.

[33] Отчет о действиях Оргеевской Уездной Земской Управы с 1 Сентября 1880 по 1 сентября 1881 г. XIII очередному Уездному Земскому Собранно 1881 г., *Вестник Бессарабского Земства*, №№6, 1882, с. 1-2.

[34] Отчет Оргеевской уездной земской управы о действиях и распоряжениях ей за время с 1 сентября 1882 по 1 сентября 1883 года, *Вестник Бессарабского Земства*, №№6, 1884, с. 1-2.

[35] Отчет о действиях Кишиневской Уездной Земской Управы за 1880 год, *Вестник Бессарабского Земства*, №№7-8, 1881, с. 1-2.

[36] Отчет о действиях Кишиневской Уездной Земской Управы за 1883 год, *Вестник Бессарабского Земства*, №5, 1884, 13-14.

bine. Acest proces se desfășura în Basarabia mai rapid decât în marea majoritate a guberniilor europene ale Rusiei. Cel mai activ procesul de stratificare în rândul țăranilor se desfășura în județele din nordul și centrul Basarabiei, unde loturile de împroprietărire erau mai mici decât în județele din sud. Mii de țărani din județele Hotin și Soroca migrau pentru muncile agricole spre județele de sud, unde suprafețele erau mai extinse[37]. Guvernul rus a încercat să stăvilească acest proces prin înființarea băncilor funciare de stat și asociative.

Eforturile de susținere a sectorului bancar în sfera creditării agricole s-au concretizat, în primul rând, prin deschiderea a două Bănci funciare de Stat, una pentru nobili și alta pentru țărani. Ultima avea să se dovedească chiar mai prolifică în Basarabia. Țăranii mai înstăriți, cu suportul Băncii funciare de stat pentru țărani, achiziționau loturile puse în vânzare de la moșieri și nobili, depășiți de cerințele dictate de procesele de modernizare, dar și de la alți țărani. Astfel, în perioada 1887-1899, cu sprijinul filialei băncii din Basarabia au fost efectuate 148 de tranzacții de cumpărare a circa 70 mii desetine de pământ, în favoarea a 8.424 gospodării țărănești, fiind acordate credite în valoare de 9.425.169 ruble. Însă ponderea cea mai mare a acestor tranzacții, circa 40 de mii de desetine, s-a înregistrat în județele de sud, acolo unde, față de țăranii basarabeni, coloniștii erau mult mai avantajați de suprafețele pe care le-au primit de la stat[38].

În structura proprietăți funciare se atestă schimbări generate și de faptul că se intensifică fenomenul de „moșierizare" în rândul burgheziei comerciale. Astfel, suprafețele funciare deținute de negustori și de cetățeni de onoare au crescut în perioada 1877-1887 cu aproape 68.853 desetine. A crescut semnificativ ponderea terenurilor funciare aflate în proprietatea târgoveților, de la aproximativ 30 de mii de desetine și o pondere 2% în 1877 la 125 de mii de desetine și 7,6% în 1905. În circumstanțele date, mulți nobili se ruinează, se îndatorează excesiv în contul pământurilor încă rămase în proprietatea lor. Pentru a face față provocărilor, unii încercau să-și reorganizeze gospodăriile agricole în spirit modern sau chiar să-și refacă proprietățile de până la reformă. În acest scop, ei contractau credite de la Banca Funciară de Stat pentru nobili. La începutul anilor ´90, în proprietatea nobililor se afla încă peste jumătate din pământurile din proprietate privată, mai exact, 945 mii desetine. Însă multe terenuri figurau doar nominal drept proprietăți ale nobilimii. În realitate, fiind gajate în câteva rânduri la bănci, ele erau practic pierdute. Astfel, la 1893 aproximativ jumătate din toate pământurile aflate în proprietate privată era gajate în bănci (în special, la Banca funciară de stat pentru nobili și Banca Funciară din gub. Herson), și anume, 894.727 desetine. Nobilii din județele de nord dețineau 2/3 din cuantumul acestor credite. Prețul de piață pentru o desetină era în medie de 92,09 ruble, iar la luarea unui credit – de 49,64 ruble[39].

---

[37] *Обзор Бессарабской Губернии за 1901 год* (în continuare *ОБГ*), Кишинев, 1902, с. 38-39.

[38] *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XLIX, 1874, №53993, с. 333; *ОБГ за 1899 год*, с. 46.

[39] *Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и admini-*

În debutul secolului XX, politica agrară a Guvernului imperial continua să încurajeze creditarea funciară, atât în rândul țărănimii, cât și în rândul nobilimii. La începutul anului 1902 nobilii din Basarabia aveau contractate de la Banca funciară de stat pentru nobili 622 de credite, în valoare totală de 37.424.900 ruble pentru cumpărarea a 491.449 desetine (inclusiv, 40 de credite în valoare de 2.568.600 ruble pentru cumpărarea a 36.369 desetine în anul 1901). În același an, țăranii contractaseră de la Banca funciară de stat pentru țărani 16 credite în valoare totală de 1.052.720 ruble, pentru cumpărarea a 8.453 desetine. Pentru a face față dificultăților, tot mai mulți țărani se asociază în cooperative. În 1905, din 1.423.173 desetine aflat în proprietate privată, 132.936 desetine, sau 14,1%, erau în gestiunea diferitor cooperative (tovărășii) agricole. În 1906 datoria agricultorilor la bănci se ridica la 89.433.800 ruble, creditele fiind acordate sub gajul a 1,15 milioane desetine de pământ[40].

Legea din 7 iunie 1904 cu privire la cooperație a impulsionat mișcarea cooperatistă din Imperiul Rus, inclusiv, în Basarabia. Drept urmare, a sporit, mai cu seamă, numărul cooperativelor de credit și economie, de la 27 existente în 1905 la 398 înregistrate în 1915 (253 de cooperative de credit și 145 de cooperative de credit și economie)[41]. Lent a crescut numărul cooperativelor de consum: în 1913, în provincie activau doar 30 de asociații de acest profil, iar în 1915 – 46. Abia după anul 1915 s-a majorat brusc numărul lor, în 1917 funcționând 352 de cooperative de consum. Această mișcare a luat avânt după declanșarea Primului Război Mondial, sub presiunea dificultăților economice generate de război (condiționate, mai ales, de necesitatea de a aproviziona armata și de prețurile exagerate la produse)[42].

Insuficiența de pământ continua a fi, însă, mare în rândul țăranilor, deoarece asigurarea cu pământ a gospodăriilor nou-formate era în scădere. În 1910, țăranii au luat în arendă 316.943 desetine, iar alte 43 mii desetine le-au achiziționat. Aceste date cu mici fluctuații sunt valabile pentru întreaga perioadă. Prețul unei desetine varia, în dependență de județ și de calitatea solului, de la 150 la 500 de ruble pentru o desetină, fiind în continuă creștere, iar cel al arendării se ridica în medie la 20 ruble pe desetină. Unii țărani, pentru care această sumă era prea mare, luau pământul în folosință, cedând în schimb moșierului jumătate din recoltă[43].

Către anul 1913 în orașele Basarabiei activau 10 filiale ale băncilor din imperiu, 6 oficii bancare și 23 societăți și tovărășii de credit reciproc, 11 tovărășii și

страций, том. I, СПб, 1895, отд. 2 Статистико-экономическое описание Российской Империи. Торгово-промышленный адрес-календарь России, с. 37; *ОБГ за 1901 год*, с. 53.

40 *ОБГ за 1901 год*, с. 51-52; Н. Могилянский, *op.cit.*, с. 160-161.

41 Vasile Ghenzul, *Cinzeci de ani ai cooperației de credit din Basarabia*, Chișinău, 1924, p. 22.

42 Vasile Ghenzul, C*ooperația în Basarabia*, în: Ștefan Ciobanu, „Basarabia", Chișinău, Editura *Universitas*, 1993, p. 362.

43 *Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1913 год*, Кишинев, 1912, Приложения, с. 60; *ОБГ за 1910 год*, Кишинев, 1911, с. 20.

societăți de creditare, precum și 4 bănci sătești – în târguri, 6 tovărășii și societăți de credit și 4 bănci sătești – în localitățile rurale[44].

Studierea istoriografiei problemei, dar și a publicațiilor statistice și informative oficiale ne permit să concluzionăm că pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, creditarea agricolă instituțională se transformă treptat dintr-o componentă formală în una indisolubilă, care nu doar încerca să răspundă necesităților, ci și dicta procesele de modernizare din agricultura Basarabiei. Această evoluție a fost, însă, una prea lentă, fapt de care s-a făcut vinovat, în primul rând, guvernul rus, care a privit regiunea cu multă reticență. Acest lucru era și normal, procesele de modernizare în agricultura teritoriului dintre Prut și Nistru nu erau stopate precum în guberniile interne ruse de relațiile de șerbie. Perspectivele de dezvoltare erau deschise și nu necesitau mari investiții. Dar menținerea Basarabiei într-o stare amorfă era mult mai avantajoasă pentru imperiu, astfel eliminându-se orice riscuri de depășire a nivelului general de dezvoltare. Regiunea trebuia să rămână o periferie, nimic mai mult.

Cercetările noastre ne-au permis să constatăm și o serie de probleme care necesită o studiere mai minuțioasă, care să releve mai concludent problemele cu care se confruntau instituțiile de creditare agricole, precum: gestionarea cazurilor de insolvență și capacitățile legale de recuperare a datoriilor. O altă problemă de perspectivă este cea în ce măsură țăranii conștientizau oportunitățile și riscurile apelării la credite, și cum s-a schimbat mentalitatea lor în acest domeniu pe parcursul anilor. Studierea materialului de arhivă inedit, urmează să ne deschidă mai multe paranteze în acest sens, fapt pe care ni-l propunem să-l realizăm în următoarele studii.

[44] *ОБГ за 1913 год*, Кишинев, 1915, с. 92-95.